

**СПЕЦИФИКА ОПИСУ „СЧАСЛИВЫХ” ПОСАГОВ
НА СТАЦИИ МЕТРА ПЛАЦ РЕВОЛЮЦИИ
В РОСЫJSКИХ ЗРÓДЛАХ ИНТЕРНЕТОВЫХ
СПЕЦИФИКА ОПИСАНИЯ „СЧАСЛИВЫХ” СТАТУЙ
НА СТАНЦИИ МЕТРО ПЛОЩАДЬ РЕВОЛЮЦИИ
В РОССИЙСКИХ ИНТЕРНЕТ-ИСТОЧНИКАХ
SPECIFICATION OF DESCRIPTION “HAPPY” STATUES
IN THE REVOLUTION SQUARE UNDERGROUND STATION
FOR RUSSIAN INTERNET SOURCES**

Justyna Joppek

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz – Polska
justyna.beczynska@dzielo.pl

Słowa kluczowe: szczęśliwe posągi, stacja metra Plac Rewolucji, dotykać, źródła internetowe

Ключевые слова: счастливые статуи, станция метро Площадь Революции, трогать, интернет-источники

Keywords: happy statues, Revolution Square underground station, touch, Internet sources

Abstract: The purpose of this paper is the descriptive analysis of “happy” statues in the Revolution Square underground station in Russian Internet sources. The range of the study embraces article titles, structure of content presentation, information about the genesis of “rubbing” items, personal stories and iconographic aspect. The research material is taken Russian e-commerce industry websites that operate in the tourism, fashion, interior and home design, financial services, as well as travel blogs.

Ludzie od wieków przypisywali wybranym miejscom lub przedmiotom szczególną moc, np. wierzyli we właściwości apotropaiczne (Tomicki 84–85) lub zdolność zapewnienia powodzenia w życiu (Tolstoj 40–42) obiektów uświęconych kontaktem z istotami nadprzyrodzonymi – kamieni, studzien, drzew. Mogłoby się wydawać, że wierzenia w siłę takich miejsc lub przedmiotów są przeżytkiem przeszłych epok, ponieważ we współczesnym świecie poziom wiedzy naukowej wskazuje na ich nieracjonalność, jednak powrót społeczeństw wysoko rozwiniętych do podstaw kulturowych sprzed dominacji naukowego modelu kultury szczególnie wyraźnie przejawia się w sytuacji kryzysu społecznego, moralnego, gospodarczego lub indywidualnego. Zastąpienie magii, nadprzy-

rodzoności racjonalnością jest, jak się okazuje, niemożliwe, ponieważ ludzie potrzebują obu tych sposobów uzasadniania, aby ograniczyć swoje poczucie bezsilności w sytuacjach kryzysowych (Gołębiowska-Suchorska 7-9). Zapewne dlatego „święte” kamienie ewoluują w „szczęśliwe” posągi, studnie w „szczęśliwe” fontanny, a zainteresowanie takimi miejscami wśród współczesnych ludzi nie maleje. Dowodzą tego m. in. namnażające się w szybkim tempie materiały w źródłach internetowych opisujące takie „szczęśliwe” artefakty (Gromov 15).

Celem niniejszego referatu jest analiza opisów „szczęśliwych” posągów na stacji metra Plac Rewolucji w rosyjskich źródłach internetowych. Materiał badawczy stanowić będą rosyjskie strony internetowe: Афиша Daily, @ответы, infox.tv, KudaGo, które w branży e-commerce działają w zakresie turystyki, mody, urządzania wnętrz i projektowania domów oraz usług finansowych, a także blogi podróżnicze opisujące ciekawe miejsca: Мир Без Границ, Diary, Livejournal. W pracy wykorzystana będzie metoda analizy treści i analizy porównawczej. Przedmiotem badania będą tytuły wpisów, struktura przedstawienia treści, informacje o genezie „pocierania” przedmiotów, historie osobiste oraz aspekt ikonograficzny.

Zanim jednak przejdę do analizy materiału, pragnę zauważyć, że w literaturze na przestrzeni wieków pojawia się topos miejsca przyjemnego, szczęśliwego – *locus amoenus*, kojarzonego z bezpieczeństwem, pięknem i harmonią (np. biblijny raj Eden, Arkadia) (Banaś-Korniak 28). Nie należy jednak takich „miejsz szczęśliwych” utożsamiać ze „szczęśliwymi” posągami. *Locus amoenus* jest bowiem miejscem trwałej szczęśliwości, a nie miejscem, do którego człowiek udaje się czasowo, by zapewnić sobie szczęście, niejako przynieść, zabrać je stamtąd. Miejsca, do których człowiek kieruje się po pomyślność, szczególnie charakterystyczne są dla sfery kultury religijnej, w której funkcjonuje pojęcie *locus sacer* – ośrodek religijny o charakterze charyzmatycznym, będący miejscem kultu wotywnego. Pielgrzymujący tam wierni wierzą, że w szczególny sposób miejsce to obfituje w łaski, które mogą sprzyjać ich pomyślności. *Locus sacer* nie wyczerpują jednak wszystkich wariantów miejsc, z którymi związane jest przeświadczenie o ich pozytywnym wpływie na los człowieka. Współcześnie za miejsca „przynoszące szczęście” uznawane są nie tylko miejsca związane z religią i nie wszystkie one stanowią cel podróży (jak miejsca pielgrzymek). Na przykład wiele pomników dotykanych, głaskanych przez turystów, czy fontann zasypywanych monetami, to miejsca odwiedzane przy okazji przemierzania trasy do głównego celu wędrowki turystycznej, podróży służbowej itp. Dla takich miejsc, na obecnym etapie badań, nie znalazłam w literaturze krytycznej stosownego określenia.

Plac Rewolucji to jedna ze stacji moskiewskiego metra linii Arbacko-Pokrowskiej, która swoją nazwę wzięła od pobliskiego Placu Rewolucji. Wnętrze stacji przyozdabia 76 rzeźb z brązu artysty Matwieja Manizera, przedstawiających chwalebą przeszłość i wielką przyszłość ludu radzieckiego. Początkowo było ich 80, ale 4 usunięto, aby zrobić miejsce na przejście. 18 rzeźb występuje w 4 identycznych wariantach, a 2 w 2 wariantach. Rzeźby na stacji metra pojawiły się w grudniu 1937 roku w chronologicznym porządku, prezentując wydarzenia od października 1917 roku do momentu ich ustawienia. W ostatnich latach jest to jedna ze stacji najczęściej odwiedzanych przez turystów. Zainteresowanie tym miejscem rośnie z dnia na dzień ze względu na rozprzestrzeniające się informacje o jego magicznym charakterze.

Podstawowym rytuałem związanym ze spełnianiem życzeń jest pocieranie rzeźb, co odzwierciedlają tytuły wpisów. Do najpopularniejszych nagłówków należą sformułowane w formie pytania, a więc sugerujące chęć udzielenia lub możliwość uzyskania informacji. Podstawowym celem takich tytułów-pytań jest sugerowanie wskazówek, jaką część posągu należy pocierać, np. „Карта примет: чи морду, лапу и клюв надо потереть на «Площади Революции»? (Volk, <https://daily.afisha.ru/cities/4461-karta-primet-chi-mordu-lapu-i-klyuv-nado-poteret-na-ploschadi-revolucii/>), „Зачем на Площади Революции бронзовой собаке нос глядят?” (Stolz, <https://otvet.mail.ru/question/40296778>). Drugą grupę stanowią tytuły wskazujące na magiczną moc rzeźb znajdujących się na stacji Plac Rewolucji, np. „Чудо-статуи на станции метро Площадь Революции” (ViCamilleri, <https://vicamilleri.com/metro-moskva/>), „Волшебная площадь” (Кхена, <https://kxena.diary.ru/p169700747.htm?oam>), „К чему бы это: приметы станции «Площадь революции»” (Valentina, <https://infox.tv/posts/general/264/k-chemu-by-eto-primety-stancii-ploshchad-revolucii/>), „Мистические скульптуры?” (GRAZDANO4KA, <https://grazdano4ka.livejournal.com/432229.html>). Wszystkie przeanalizowane tytuły można zakwalifikować do trzech grup tematycznych w zależności od zamiarów informacyjnych autora tekstu: „jak to zrobić?”, „dlaczego to zrobić?” lub „co zrobić, aby osiągnąć najlepszy efekt albo pożądaną cel?”. Podobieństwa w sposobie formułowania tytułów wskazują na zbieżność intencji twórców tytułów i jednocześnie oczekiwań odbiorców, jakie mają one spełnić – założeniem tekstu jest swoisty instruktaż.

Wpisy z różnych stron na temat szczęśliwych posągów ze stacji metra Plac Rewolucji są do siebie podobne już na pierwszy rzut oka, m. in. dzięki powtarzalności struktury. Rozpoczynają się od wstępu, następnie autorzy przechodzą do wyliczenia rzeźb, opisu procedury spełniania życzeń i opowiedzenia historii osobistych. Wyliczenie rzeźb przeplatane jest fotografiami.

Dotknięcie jest najprostszym sposobem pozwalającym wejść w kontakt z obiektem spełniającym życzenia (Gromov 11). Dla autorów tekstów bardzo ważne jest wywołanie u odbiorcy przeświadczenia o wiarygodności takiej informacji, dlatego też podaje się rzekomo dokładną datę początku tradycji lub odniesienie do źródła jej pochodzenia. Strona internetowa Афиша Daily podaje rok 1990 jako początek tradycji pocierania posągów na stacji metra Plac Rewolucji, jednak nie precyzuje, skąd wzięła się ta tradycja:

В традицию это оформилось в 1990-е, а в последнее время размах этого обряда достиг небывалых масштабов (Volk, <https://daily.afisha.ru/cities/4461-karta-primet-chi-mordu-lapu-i-klyuv-nado-poteret-na-ploschadi-revolyuicii/>).

Strona KudaGO wskazuje rok 1938, jednak z dalszej części tekstu dowiadujemy się, że od tego roku studenci MGTU im. Baumana pocierali nos psa pogranicznika:

Нос и лапы этой собаке трут „на счастье” с 1938 года (Bronzovaâ sobaka na stancii metro „Plošad’ revolúcii”, <https://kudago.com/msk/place/sobaka-metro/>).

Strona Мир без границ nie określa dokładnej daty inicjującej zwyczaj pocierania posągów, ale podkreśla, że studenci zaczęli pocierać psi nos niemal od razu, gdy tylko ustawiono rzeźby (1937 r.) w sali metra:

Натирать нос практически сразу установки скульптур начали студенты (ViCamilleri, <https://vicamilleri.com/metro-moskva/>).

Teksty na wszystkich przeanalizowanych przeze mnie stronach zgodnie wskazują, iż zwyczaj pocierania innych rzeźb pojawił się później i spontanicznie.

Główną część tekstu stanowią szczegółowe wskazówki, co należy pocierać i dlaczego. Na stacji metra możemy wyróżnić 20 „szczęśliwych” rzeźb. Trzeba zwrócić jednak uwagę, że autorzy nie opisują wszystkich, a wybierają te najbardziej popularne, o pozostałych rzeźbach możemy znaleźć krótką wzmiankę. Centralne miejsce w rosyjskich źródłach internetowych zajmuje rzeźba *psa pogranicznika*. Autorzy wszystkich artykułów są zgodni, że nos zwierzęcia należy pocierać dla powodzenia na egzaminie, a łapę – na zaliczeniu:

Считается, что если погладить нос собаки, то сдашь экзамен, а если заднюю ногу – то зачет (ViCamilleri, <https://vicamilleri.com/metro-moskva/>).

Для успешной сдачи экзамена надо дотронуться до носа собаки, а для сдачи зачёта до ее лапы (Kxena, <https://kxena.diary.ru/p169700747.htm?oam>).

Nieścisłości pojawiają się, kiedy pada pytanie, którego psa dotyczą te wskazówki, bo przecież na stacji są 4 posagi psa? Jedne ze stron in-

struują, że należy pocierać tylko nos psa Baumana stojącego przy trzecim wagonie pociągu jadącego do stacji Shelkovskaya, licząc od końca (@ответы, infox.tv). Inni autorzy zauważają, że kiedyś „szczęśliwy” był pies Baumana, a współcześnie wiedza ta została zapomniana i studenci pocierają nosy wszystkich psów (Diary, афиша Daily). Jeszcze inni autorzy zupełnie nie podejmują tematu, któremu psu należy pocierać nos i ta grupa wydaje się być najliczniejszą (KudaGO, Livejournal, Мир без границ).

Drugą najszerszej opisywaną rzeźbą jest *kobieta z kogutem*. Jej opisy są interesujące ze względu na rozbieżności. Na jednej ze stron możemy przeczytać (infox.tv), że należy pocierać dziób ptaka dla pieniędzy, na drugiej (афиша Daily) – że potarcie grzebienia spowoduje podwyżkę w pracy, na trzeciej (KudaGo) – że potarcie koguta to ogromne nieszczęście, czwarta (Diary), wskazuje, że potarcie piór koguta to nieszczęście, a grzebienia – podwyżka. Ta rozbieżność wywołuje pytanie o genezę niespójności informacji. Jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie prawdopodobnie nie ma. Niewykluczone jest, że początek praktyki głaskania posągu koguta wywodzi się z połowy lat osiemdziesiątych XX wieku, kiedy w dobie późnego socjalizmu zwierzęta związane ze wschodnioazjatyckim kalendarzem stały się popularne w rosyjskiej kulturze popularnej (np. rok królika, rok psa, rok koguta). Z kolei w rosyjskiej kulturze ludowej kogut jest obdarzony różnorodną symboliką – od seksualnej do słonecznej. Ponadto jest też zwiastunem nieszczęścia: ognia, wojny (Malinowski 85). Jednak kogut w moskieskim metrze, to element kultury miejskiej. Być może pomocne w interpretacji znaczenia kontaktu z posągiem koguta byłyby informacje o tym ptaku zawarte w sennikach, które są popularne także wśród mieszkańców miasta i z pewnością mogłyby w jakiś sposób wpłynąć na interpretację tego obrazu. Kogut w sennikach może odnosić się do wielu sytuacji w życiu – od sfery duchowej i religii, po sprawy damsko-męskie czy zawodowe. Jest on cenionym i szanowanym stworzeniem, dlatego sen o kogucie uważany jest za dobrą wróżbę na przyszłość (Sonnik XXI veka, <https://felomena.com/sonnik/xxi-veka/>). Tak więc działanie według schematu „pocieramy X – programujemy coś dobrego” wchodzi częściowo w konflikt z symboliką tego ptaka (pożar, wojna). Zapewne dlatego kogut na stacji metra i działania z nim związane są obdarzone tak różnymi interpretacjami.

Rzeźbą szeroko opisywaną na analizowanych stronach jest również postać *studentki-komsamołki* czytającej książkę. Zgodnie z prezentowanymi informacjami na stronach internetowych należy pocierać jej bucik, ale zgodności już nie ma w kwestii celowości tej czynności. Zdania są podzielone – jedni twierdzą, że powinny go pocierać kobiety (Мир без границ), bo chroni on przed staropanieństwem, drudzy zaś przekonują,

że pocierać bucik powinny zarówno panny jak i kawalerowie, dzięki czemu zapewnią sobie udane małżeństwo (Diary). Jeszcze inni radzą pocieranie bucika przed pójściem na randkę, co podobno zapewni jej pozytywny przebieg (афиша Daily). Pomimo rozbieżności w wypowiedziach można wnioskować, że studentka-komsomolka przynosi szczęście głównie w miłości. Autorzy opisując studentkę, której należy potrzeć bucik, znajdują analogię do Kopciuszka (Афиша Daily, Diary), postaci bajkowej, która gubi pantofelek, znaleziony następnie przez księcia, który dzięki niemu odnajduje dziewczynę, a później żyją długo i szczęśliwie:

Девушки трут туфельку студентки, чтобы не остаться старыми девами – здесь видна отсылка к сказке про Золушку (Volk, <https://daily.afisha.ru/cities/4461-karta-primet-chi-mordu-lapu-i-klyuv-nado-poteret-na-ploshadi-revolucii/>).

Zaskakującą zgodnością treści charakteryzują się, w świetle wcześniej przytoczonych przykładów, opisy rzeźby *marynarza z rewolwerem*, której poświęca się niemniej miejsca, niż wcześniej zaprezentowanym rzeźbom. Na wszystkich analizowanych stronach znajdujemy informację, że pocierać należy rewolwer dla przyciągnięcia pomyślności w biznesie:

Считается, что, если потрогать у матроса наган, день сложится удачно в финансовом и деловом отношении (GRAZDANO4KA, <https://grazdano4ka.livejournal.com/432229.html>).

Наган в руках у матроса по поверью приносит удачу в бизнесе (ViCamilleri, <https://vicamilleri.com/metro-moskva/>).

Istotną jest również podawana na stornach informacja, że rewolwer marynarza jest notorycznie kradziony. W dwóch wpisach – Livejournal i Мир без границ, znajdujemy identyczne domniemania, że broń kradną rosyjscy biznesmeni i trzymają ją w swoich domach:

У другой скульптуры матроса наган постоянно воруют (кто знает? может быть, у наших российских бизнесменов-миллионеров хранится дома по нагану с этой станции?) (GRAZDANO4KA, <https://grazdano4ka.livejournal.com/432229.html>).

Pozostałe rzeźby ze stacji metra Plac Rewolucji opisywane są wybiórczo i krótko. Autorzy skupiają się przede wszystkim na przedmiocie, który należy pocierać i na sferze jego oddziaływania. Na przykład: flagę marynarza pociera się na dobry dzień w pracy, kompas inżyniera dla powodzenia w działaniach naukowych, pierś matki z dzieckiem łaskać powinny kobiety w ciąży dla szczęśliwego rozwiązania, nóżkę dziecka, które trzyma mężczyzna dotyka się dla spełnienia życzeń związanych z dziećmi, kolano studenta patrzącego w dal – dla przyszłego szczęścia. Takie skrótowe przedstawienie informacji służy zachowaniu

przejrzystości tekstu, a zarazem zwiększa jego atrakcyjność. Instrukcje mają być krótkie, przejrzyste i mają przekazywać tylko najistotniejsze informacje.

Kolejnym elementem opisu jest prezentacja historii osobistej lub wyników obserwacji własnych. Na stronie infox.tv czytamy, że rzeźby pocierają nie tylko mieszkańcy Moskwy, ale także turyści przyjeżdżający z innych części świata, zrobił tak podobno nawet hollywoodzki aktor Hugh Jackman:

Не применил воспользоваться случаем и однажды побывавший в Москве знаменитый „Россомаха” и „Ван Хельсинг” – голливудскоавстралийский актёр Хью Джекман (Valentina, <https://infox.tv/posts/general/264/k-chemu-by-eto-primety-stancii-ploshchad-revolucii/>).

Autorzy przekonują, że widzieli to na własne oczy, tym budując w ten sposób wiarygodność tekstu. Dla tej części bardzo popularne są sformułowania: *nie raz widziałem, często można zobaczyć, widuje się, spotyka się* itp. Na stronach najbardziej popularna jest historia zwykłych ludzi, którzy wybiegają z pociągu tylko po to, by potrzeb rzeźbę i z powrotem wrócić do tego samego pociągu. Takie przekazy budowane są według zasady „wszyscy tak robią, ty też powinieneś spróbować”, czyli tzw. zasady dowodu społecznego, zgodnie z którą za sprawdzian słuszności czy poprawności danego postępowania przyjmuje się opinię lub praktykę innych osób (Cialdini 64). Wyniki obserwacji własnych popierane są danymi z ankiet przeprowadzonych w sposób internetowy bądź fizycznie na stacji metra. Przedstawiane wyniki ankiet pokazują, że tradycja pocierania jest głęboko zakorzeniona w ludzkich umysłach.

Integralną częścią opisu „szczęśliwych” rzeźb w rosyjskich źródłach internetowych są ich fotografie. Można odnieść wrażenie, że obrazki stają się ważniejsze od samej treści (Bierkowski 33). Atrakcyjne zdjęcia są jednym ze sposobów przyciągnięcia uwagi internautów właśnie do tego, a nie do innego wpisu. Fotografie zamieszczone w publikacjach przedstawiają rzeźby, jednak zawsze najbardziej wyeksponowaną częścią jest miejsce, które należy pocierać, tym samym obraz staje się wskazówką postępowania. Dodać należy również, że tekst jest przeplatany zdjęciami po to, by czytelnik mógł od razu zobaczyć, co autor ma na myśli. Na każdej stronie znajdują się zawsze trzy podstawowe fotografie: pies pogranicznika, kobieta z kogutem i studentka-komsomołka. Niektóre portale publikują zdjęcia, na których możemy zobaczyć ludzi pocierających daną rzeźbę, co ma być dowodem na praktykowanie tradycji. Zdjęcia zwiększają atrakcyjność danego wpisu, ale sprawiają także, że tekst jest bardziej przystępny, a czytelnik nie spotyka się ze ścianą tekstu.

Analiza internetowych opisów „szczęśliwych” rzeźb na stacji metra Plac Rewolucji w Moskwie prowadzi do wniosku, że nie ma jednomyśl-

ności w interpretacji działań z rzeźbami, które mają zapewnić szczęście. Interpretacje są zależne od kilku czynników: jest to miejsce, w którym znajduje się rzeźba, temat kompozycji oraz pocierany element. Publikowane informacje powstają na bazie wspomnień osobistych, świadectw, opowieści znajomych, opisów ciekawych miejsc itd. W sieci gromadzą się „silne” bloki – najczęściej powtarzane elementy – wyróżniające się z tych tekstów. Stają się one rdzeniem, wokół którego budowana jest wiedza na ten temat, a autorzy tworzą swoje posty wokół tego rdzenia, dodając informacje od siebie.

Na koniec moich rozważań chciałabym zauważyć, że o moskiewskim metrze napisano tysiące artykułów, odkryto metro-2, czyli tajne podziemia, powstały książki *Metro2033*, *Metro2034* i *Metro2035*. Publikacje dotyczące „szczęśliwych” posągów na stacji metra Plac Rewolucji pokazują kolejne oblicze tego miejsca i są świadectwem zainteresowania internautów zbiorowymi i indywidualnymi zrytualizowanymi działaniami w przestrzeni publicznej, czyli miejscach realnych, które należą do ogółu i uchodzą za dobro wspólne. Takie *niewirtualne* miejsca są postrzegane jako arena życia codziennego: miejsca stykania się ze sobą jednostek społecznych, zachodzenia interakcji, konwersacji, społecznego dialogu i wymiany informacji oraz dóbr (Lorens 12). I we współczesnym świecie przepełnionym racjonalizmem okazują się one ostoją irracjonalnej wiary w możliwość zapewnienia sobie pomyślności przez dotknięcie np. pełnofigurowej rzeźby człowieka lub zwierzęcia.

Bibliografia

- Banaś-Korniak T. *Arkadia i zło, miłość i śmierć, czyli o literackich antytezach w poezji polskiej renesansu i baroku*. Katowice: Agencja Artystyczna PARA, 2011.
- Bierkowski T. *Złożone relacje nadawca-odbiorca oraz tekst-obraz w publikacjach traktujących o dziele sztuki*. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 3392 (2011).
- Cialdini R. *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Przeł. B. Wojciszke. Gdańsk: Wydawnictwo GWP, 2016.
- Gołębiowska-Suchorska A. *Od znachorki do autorki. Rosyjska tradycja znachorska we współczesnych poradnikach magicznych*, Bydgoszcz: UKW, 2016.
- GRAZDANO4KA. *Mističeskie skul'ptury? [Мистические скульптуры?]*. Web. 08.11.2018. <https://grazdano4ka.livejournal.com/432229.html>.
- Gromov D. V. „Odessa: mesta ispolneniâ želanij”. *Čelovek v istorii i v kul'ture*, 2013. [Громов Д. В. „Одесса: места исполнения желаний”. *Человек в истории и в культуре*, 2013].
- Gromov D. V. „Stihijnaâ obrâdnost' v gorodskom landšafte: ob'ekty i praktiki”. *Tradicionnaâ kul'tura*, 2013. [Громов Д. В. „Стихийная обрядность в городском ландшафте: объекты и практики”. *Традиционная культура*, 2013].

- KudaGo. Web. 08.11.2018. <https://kudago.com/msk/place/sobaka-metro/>.
- Kxena. *Volšebnaâ plošad'*. [Волшебная площадь]. Web. 08.11.2018. <https://kxena.diary.ru/p169700747.htm?oam>.
- Lorens P., Martyniuk-Pęczak J. Red. *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*. Gdańsk: Wyd. Urbanista, 2010.
- Malinowski Bronisław. *Wierzenia pierwotne i formy ustroju społecznego*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1915.
- Sonnik XXI wieku. [Сонник XXI века]. Web. 16.11.2018. <https://felomena.com/sonnik/xxi-veka/>.
- Stolz, *Začem na Plošadi Revolúcii bronzovoj sobake nos gladât?* [Зачем на Площади Революции бронзовой собаке нос глядят?]. Web. 08.11.2018. <https://otvet.mail.ru/question/40296778>.
- Tolstoj N. I., red. *Slavânskie drevnosti: ètnolingvističeskij slovar' v pâti tomah*. T. 3. Moskva: „Meždunarodnye otnošeníâ”, 2004. [Толстой Н. И., ред. *Славянские древности: этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 3. Москва: „Международные отношения”, 2004].
- Valentina P. *K čemu byèto: primety stancii „Plošad' Revolúcii”*. [К чему бы это: приметы станции „Площадь Революции”]. Web. 08.11.2018. <https://infox.tv/posts/general/264/k-chemu-by-eto-primety-stancii-ploshchad-revoljucii/>.
- ViCamilleri. *Čudo-statuiina stancii metro Plošad' Revolúcii*. [Чудо-статуи на станции метро Площадь Революции]. Web. 08.11.2018. <https://vicamilleri.com/metro-moskva/>.
- Volk V. *Karta primet: č'i mordu, lapu i klûv nado poteret' na „Plošadi Revolúcii”*. [Волк В. Карта примет: чьи морду, лапу и клюв надо потереть на „Площади Революции”]. Web. 08.11. 2018. <https://daily.afisha.ru/cities/4461-karta-primet-chi-mordu-lapu-i-klyuv-nado-poteret-na-ploshchadi-revoljucii/>.

